Karácsony és a dió

Írta: Mezey László

Művelődésünk első félezredévének emlékanyagát olyan pusztulás érte, hogy e műveltségi múlt kutatója, a kevés szövegemlék gyarapításának gondja mellett, tárgyi és szokásemlékek vizsgálatára is gondot kell hogy fordítson. Így kerül most szóba a *karácsonyi dió.*

Karácsony estéjén egykor szokás volt diót tenni az asztalra; időjártával a 19. században Magyarországon is szokásba jött diót helyezni a karácsonyfa alá, sőt aranyozott dió került magára a karácsonyi fenyőre is. A karácsonyestén hagyományos étel és újabb időkben dísz, a dió, utat talált a paraszti hiedelemvilágba. „A karácsonyi vacsora kultikus, évkezdő jellege a magyar néphagyományokból is világosan kitűnik — mondja *vallásos néprajzunk* tudósa —, és egyaránt irányul a jövő évi termés, jószágtartás, emberi egészség és családi gyarapodás *nagy vegetációs értékeinek* biztosítására." Ehhez kapcsolódik — mint olvassuk — „a karácsonyi dió hiedelemvilága". Minden bizonnyal... Azonban kérdezni lehet: az ízletes diógyümölcs hogyan találhatott utat a karácsonyi szokások közé először, és innét kanyargós ösvényeket a népi hiedelmek sűrűjébe. A következőkben csak az első kérdésre keresek választ.

A dió és nagykarácsony kapcsolata elsődlegesen *jelképszerű* lehetett; úgy kapcsolódott az *ünnep* nem hiedelem-, hanem *gondolatvilágához,* mint valaminek *szimbóluma,* valaminek, amit az ünnep megülésével kifejezett tanítás a népnek tudtul adott. A szimbólum konkrét eszmei tartalmat fejez ki, a dió tehát, mint szimbólum, a karácsony vallásos eszmevilágából akart valamit megértetni, mint erejében megsokszorozódott, mert *szokássá alakult tanítás.* „*Nux est Christus*", a „*dió Krisztus*" olvassuk a karácsonyi dió babonákban elmerülő sorsa legújabb bemutatásának elején és megtudjuk azt is, hogy e vonatkozás ősrégi kultikus hagyományokra megy vissza. E megállapítás után a dióval kapcsolatos hiedelmek hangulatos leírását kapjuk jutalmul. Ámde azt, hogy Krisztus miért mondható diónak, a fenti kijelentésből még nem tudhatjuk meg. De azért az a remény nem lehet alaptalan, hogy ha a szimbolikus étel jelképszerűségének magyarázatát nem a vég nélkül tágítható kultikus relációkból, hanem a *karácsony biblikus-eszmei tartalmából* próbáljuk eredeztetni, a magyarázathoz eljutunk.

A 12. század utolsó évtizedeiben *Ádám,* a párizsi Szent Viktor kanonokrendi apátság szerzetese, szentviktori Hugó és Rikárd iskolájának, az *ágostoni teológiának és misztikának* neveltje, ünnepi éneket, „prosát" vagy *szekvenciát* írt a karácsonyi misére. „Splendor patris et figura, se conformans homini..." így kezdődik az ének; „az Atya fényessége és hasonképe, az emberhez formálván magát, hatalma és nem a természet által adta, hogy a Szűz szüljön..." (Kiadása: Dreves, Analecta Hymnica, 54, 154). A 11. versszakban azután ezt olvassuk: „Lombot, virágot, diót hoz a száraz vessző, a szemérmes Szűz pedig az Isten fiát. (Frondem, florem, nucem sicca / virga, profert, et pudica / Virgo Dei filium)." Azután megtudjuk, hogy a lomb, virág, dió és harmat titkos jelentései (mysteria) az Üdvözítő kegyes jóságához illenek. „Lomb Krisztus minket oltalmazván, ő virág édes illatával és dió pedig, mert minket táplál..." Majd fölkiált: „de szemléljük még a diót, mert a dióban három dolog egyesülvén három dolgot tartalmaz: kenetolajat, világosságot és ételt". Ezután jelenti ki, hogy „*nux est Christus*", a „dió Krisztus", de meg is magyarázza, bár nem az ősrégi kultikus hagyomány alapján. Ezt mondja ugyanis: a dió burka a kereszt kínszenvedése, mit testben viselt el, a csonthéj: a csont és hús test (corpus osseum), és végül a testtel fedett, elrejtett istenséget és Krisztus édességét jelenti a dióbél. „Fény a vakoknak — folytatja a szentviktori —, gyógyír a betegeknek Krisztus, és étek jámbor juhainak." Íme, *ezt adja tudtul a dió, mint jelkép.*

A viktorinus kanonok, Ádám, vajon maga találta ki a dió e karácsonyi szimbolikáját? Nem, ő már készen vette azt egy Szent *Ágostonnak* tulajdonított beszédből, mely így kezdődik: „*Legimus sanctum Moysen...* olvassuk, hogy a szent Mózes, midőn az Isten népének parancsolatokat Ágoston két sermóját be kell venni, kik ez képen kezdetnek: „Legimus sanctum Moysen..." más Sermo „Vos inquam..." (Nyelvemléktár 7.323). Olvasták tehát Magyarországon is az ágostoninak tartott beszédét, és akik ismerték, megismertették a *dió* kedves és oly emberi, *jelképes tanítását.*

A Mohács előtti évtizedben szelestei *Gosztonyi János* győri püspök, Párizs neveltje, egy párizsi humanistával, a Sorbonne tanárával, *Josse Clichtove-val* készíttetett a magyar papság részére egy magyarazatot a himnuszokhoz, szekvenciákhoz, más liturgikus szövegekhez és szertartásokhoz (1515). A könyvnek számos kiadása volt és Európa-szerte használták. Búcsúzó középkorunk még egyszer hosszasan megmagyaráztatta a magyar egyháziaknak szentviktori Ádám szekvenciájának humanista eleganciájú kommentárjában a dió karácsonyi gondolatokból táplálkozó szimbolikus jelentését: „hogy Krisztust miként mondják misztikusan lombnak, avagy levélnek, virágnak és diónak, mely a száraz vesszőn termett". *Clichtove humanista volt,* verstant és teológiát egybefűző kommentárjában. A karácsonyi dió jelképének értelmezését is e *magas művelődési szinten* végzi el, de úgy, hogy érthető volt azoknak is, akik a szokást őrizték, és annak értelmével is tisztában voltak még egy ideig. Azután, bizonyára megőrző és hagyományozó tanítás híján, az értelmes jelkép értelmetlen hiedelemmé lett. Mert jelkép volt a „francia művű" katedrálisok alaprajza, építése és díszítése is, s a jelképek e rendszerébe, a katedrálisok kultúrájába helyezkedett el a dió, mint jelkép, majd ünnepi szokás tárgya. És a katedrálisok után igazodtak a kicsiny falusi egyházak, és nem fordítva.

A 13. baptista világkongresszus Stockholmban tartott ülése után a világszövetség hongkongi elnöke úgy nyilatkozott, hogy a baptistáknak világszerte jobb együttműködésre kell törekedniük a többi keresztényekkel. A kongresszuson kilencezer küldött vett részt. Témája: „Új embereket egy új világnak — Krisztus által". A világ 28 millió baptistája közül 20 millió az USA-ban él.

Szentséges éj

Ezekben a napokban az emberek szerte a világon a karácsonyról beszélnek és szívből éneklik: „Csendes éj, szentséges éj." A liturgia visszhangja ez bennünk, a liturgiáé, amely az Úr születésének és feltámadásának misztériumából csendül vissza.

A *misztérium az éjszakában* „veszi kezdetét..." Karácsony, húsvét éjjele: *idő,* amelybe belép a szentség isteni titka. Mindkét ünnep megváltásunk kezdete: jelöli a napot, amikor hittel várunk .. Az evilág dolgai az üdvtörténet jelei lesznek. Az ember csak a külső dolgokat szemléli: látja Isten szentségének megjelenési formáit, de képtelen belsőleg áthatni azokat. A szimbólumok, a szentségek látható jelei, nyilvánvalókká lesznek az üdvtörténet során, amely maga a tapasztalható világ. A jelképek nem statikusak. A világ a jelenben él, s Krisztus óta tart az új ég és új föld kialakulása. Ezért beszélünk az üdvtörténetben is régiről és újról.

Így vagyunk az *éjszakával* is. Hogyan írnak róla az evangélisták? „Eljön az éjszaka, s akkor senki sem munkálkodhat." (Jn 9, 4) „Aki sötétben jár, nem tudja, hová megy." (Jn 12, 35) Az éjszaka jelzi az Úr érkezését (Lk. 12, 38). Ugyancsak Lukácsnál: „Isten irgalmában meglátogat minket a magasságból, hogy világosságot adjon az embereknek, akik a sötétségben és a halál árnyékában ülnek." (1,79.) Jézus szavai pedig János evangéliumában így hangzanak: „Világosságul jöttem a világba, aki hisz bennem, ne maradjon sötétségben." (12, 46)

Minden éjszaka reményt kelt bennünk: a sötétség után jön a világosság, s minden éjszaka figyelmeztet: „Még az éjjel számon kérik lelkedet." Jézus sokszor imádkozott az éj csendjében, s nem hangzott-e el éjszaka az angyalok éneke?

Még nincs itt a nap, amely többé nem ismer estét, még van idő, amely feloldja az eseményeket, s mindent a halál törvényei alá kényszerít, s a történéseket szigorú kontúrokba fogja, hogy visszaadja a Lét törvényeinek.

Az ember a karácsonyi éjszakát érzelmeiben ünnepli. És ez a csend mindent kiengesztel. Titokkal teljes éj, amely nem hordoz csalódást. Más éjszakák: csalfa romantikák, melyek lezárják a nappal utolsó vidám perceit. Üres sötétség. Bennük minden közömbös, mert egyformán érvényes.

A mi éjszakánk a karácsony fényétől kap tartalmat, mert akkor született a Gyermek, az Atya Igéje, aki időn, téren kívül áll. Ő az éjszakák és nappalok értelme.

Megtanultuk tőle: életünknek értelme van, s a nappal után nem a kilátástalan este következik. Szent éj, ígérete az igazi nappalnak, jelezve: fény ragyog át a homályon.

Az üdvtörténet — ahogyan a kereszténység vallja — nem a természet eseményeinek a magyarázata, hanem maga a történelem, mert a látható világ a megváltás rendjébe foglaltatik. Az Atya Igéje a világba jött és Lelkének ereje áthatja azt.

A Szentséges éjben a sötétség megvilágítást nyert és megszentelődött. Nincs többé szem, amely az örök világosság reménye nélkül csukódnék le, naplemente, amely ne hozna folytonos kezdetet. Földi nappalok alkonyata a hívő embernek az est nélküli nap boldog ígérete. Várjuk a jövőt, hitünk reményében. Dicsőítjük az éjszakát, mert tudjuk: azt is a Mindenható alkotta, aki tanítja nekünk: szemünk az örök fényre tekintsen, fülünk hallja meg az éneket, amely betölti szívünket.

Így látva a karácsonyi éjszakát, őrizzük lelkünket. Tudjuk, Isten eljött a mi éjszakánkba is. Örködjünk, mint a pásztorok, akik csendesen teljesítették kötelességüket. Ebben halljuk meg mi is a fény örömüzenetét.

Karl Rahner

(Nagy József fordítása)

Berlinben a Szent Hedvig székesegyházban december 2-án német és lengyel főpásztorok találkoztak. Bengsch bíboros, berlini érsek és Baraniak poznani érsek is jelen volt. A találkozóra az adott alkalmat, hogy száz éve született a berlini dóm káptalanjának prépostja, Lichtenberg, aki a dachaui koncentrációs táborban halt meg 1943-ban. Baraniak érsek felidézte Lichtenberg prépostnak és azoknak a lengyel papoknak emlékét, akik a náci táborokban pusztultak el.

(M. K.)

A születéstörténet régi énekei

Írta: Domokos Pál Péter

Földünk keringése közben Naphoz, Naptól való fordulóinak időpontjai befolyásolják az időjárást, emberi sorsot, életet. Ezek a napfordulók az idők folyamán az emberiség által várt, óhajtott ünnepnapok lettek. A téli napforduló a fény születésének megünneplése december végén, január legelején történt. Ennek a pogány ünnepnek számos formai elemét őrzi egyik népszokásunk, a „regölés", melyet a mai irodalomtörténet tanítása a legelső népi drámai emlékként tart nyilván. Az egyház ezt a népek között már ismert és megszokott ünnepi periódust (december 25—január 6.) alkalmazta az új hit tételeinek tanítására, terjesztésére, amikor a tanításban az addig fényt jelentő és hangsúlyozó „csillag" helyét a rég megjövendölt és karácsony éjjelén született „gyermek", az új „király" foglalja el. A „Búcsúi regős misztérium" legelőször feljegyzett regős énekünkben a kétségtelen pogány elemek mellett Mária széken ülve „apró szép pázsiton" így csitítgatja fiát: „Túj, fiam, én fiam, fényes Jézus", de a misztérium emlékezetes három madara az új tanítás három mágusára vonatkoztatható, s így a regős énekünk a pogány-keresztény kettősség jegyében áll. A csillag és a három mágus viszont a XI. század végi „Tractus Stellae"-nek, a „Csillag-Éneknek" alapelemei a győri püspöki Agendarium szavaiból kivehetően, és amelyet Hartwick püspök idejében papdiákok játszottak a győri háromhajós templomban. Az éneket tartalmazó hangjegyes kézirat ma Zágrábban van.

A „Tractus Stellae" vízkereszti játék karácsonyi megfelelője eddig még nem került elő, de régi létezéséről és gyakorlatáról Kardos Tibor és Dömötör Tekla munkájából értesülünk. Az „Officium Pastorumnak" nevezett születéstörténet XVII. század végi, hazai nyelven való gyakorlatáról Holl Béla értesít, amikor közzéteszi az Ecseg községben működő „Szent Kereszt Céh" régi magyar betlehemes játékát, melynek akkori címe: „Rithmi pro epiphania Domini in processione".

Feltesszük, hogy a téli napfordulóhoz tapadó keresztény ünnepi megnyilatkozások, tanítások és az azokból fakadó népszokások számos eleme fellelhető a karácsonyi, újévi és vízkereszti énekekben. Talán némelyikükből maguk a történetek is kicsendülhetnek. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a nem hivatalos, klérus által gyakorolt énekanyagra figyelünk, hanem a nép által használt, illetve a népnek tanítás céljára szánt énekanyagot kutatjuk, két korán nyomtatott katolikus énekeskönyv alapján. Kisdi 1651-ben kiadott Cantus Catholicijére és Kájoni 1676-ban nyomtatott Cantionale Catholicumjára gondolunk. A két könyv egymásnak kiegészítője, a kettő együtt képez szerves egészet, szorosan és elválaszthatatlanul összetartozó egységet. A karácsonyi ünnepkör énekei az új király születése fölötti öröm kifejezői.

Első szövegünkkel, melynek forrása magában az eredeti szövegben nyomtatva van, többen foglalkoztak: „Jer mi dicsérjük, áldgyuk, és felmagasztallyuk / Mindeneknek Teremtőjét, az Atya Úr Istent; / Ki nem mi érdemünkből, de az ő jóvoltából / könyörüle rajtunk, / Az ő szerető szent Fiát e' világra küldé. / Ő tulajdoni közé e' világra jöve; / De őt e világ fiai nem akarák venni: / Erről az írás tanú-bizonságot tészen; / Hogy valakik benne hisznek, meg nem csalatkoznak."

A három első nyomtatott katolikus énekeskönyvben: Kisdi, Szegedi, Kájoni énekeskönyveiben dallamával együtt adva van az ének. Petri András és Réti János kéziratosában (Jancsó-kódex) írva találjuk, tehát elterjedt és használt ének.

Második karácsonyi énekünk latin eredetijével és dallamával együtt áll nyomtatott énekeskönyveinkben: „Nagy öröm-nap ez nékünk; / mert Christus születék, / Ki ez napon származék / egy Szűznek méhéből."

Köztudomású, hogy ezt az éneket Telegdi Miklós 1577-ben kiadja, tehát közismert, és a katolikusok által széltében énekelt ének. De olvasható Telegdi nyomtatott könyve előtt 71 évvel már a Winkler-kódexben is egy igen terjedelmes vers, amelynek versszakával énekeskönyveinknek egy új éneke kezdődik: „Ez dicséretös gyermek / Ez napon szileték / Egy szeplőtelen szüztől / Mi idvességünkért. / Dicsiretes az gyermek / ki ez nap szileték / Egy szeplőtelen szüztől / vigasztalásunkra." Az ének a Kisdi- és a Kájoni-énekeskönyvben is szerepel, de Petri András és Réti János énekeskönyvében is. Idetartozónak ítéljük az utóbbi két énekeskönyvünknek egy korábbi karácsonyi énekét: „Ez nap nekünk dicséretes nap" kezdetűt. Ezt az éneket ugyanis a háromszéki Kézdiszentkereszten, saját megállapításom szerint. Kézdialmáson pedig a Forrai Gregória értesítése szerint, közösen énekli a nép.

Negyedik karácsonyi énekünk sajátos Kájoni-szöveg: „Megnyílt Menyország kapuja. Alleluja. Elküldeték Isten fia hozzánk. Alleluja."

Kisdi „Jer dicsírjük ez mái napon" szép melódiájára írta Szabó István ötödik karácsonyi énekünket, nevét a versszakok kezdő betűjébe rejtve: „Serkeny lelkem mély álmodból, vigyázz magadra, / Mert ma Urad jő ez világra, szép váltságodra, / Drága kincset hoz magával, orvoslásodra."

Hatodik énekünk az „Officium Pastorumot" és a királyok megjelenését beszéli el. A verssorok benne refrénszerűen ismétlődnek. Mind a két énekeskönyvünkben a karácsonyi énekek vezető helyén áll az ének: „Gyermek születék Betlehemben, születék Betlehemben".

Hetedik énekként figyeljünk meg egy „csillagéneket": „Új csillag jelent az égen, / Kit meg prófétáltak régen: / Ez jele az új Királynak, / Kit a szegény lelkek várnak."

A nyolcadik ének régies zamata feltűnő: „Ó, te fényes kis csillag, / ki ez nap támadál, / Kinek fénye ez világot / mind széjjel béjárá, / E világnak setétségit / el-távoztatá."

A beszédes éneksort a ma is élő, a regős énekkel is kapcsolatban álló, legelterjedtebb pásztorénekkel zárjuk, mely ének a legtöbb betlehemes játéknak, a drámai formában ma is élő és gyakorolt „Officium Pastorum"-nak gerince: „Csorda pásztorok midőn Betlehemben / Csordát őriznek éjjel a mezőben..."

Háromszáz év mélyéről előhozva a nehezen elérhető énekszövegeket, megállapítható, hogy azok teljes fényükben pompáznak, és feltárt freskóhoz hasonlóan tanítanak. Az első ének kezdete és vége a születéstörténetről beszél, középrésze annak történeti előzményeiről, a vonatkozó jövendölésekről ad indokolt tájékoztatást, forrásként szentírási helyet idézve. „Nagy örömnap" kezdetű énekünk a „Königsbergi Töredék" eszmei rokona. Ebben is szó van a szüzesség tükrének tisztán, szülésben sértetlen maradásáról, annak „kijelenthetetlen"-ségéről, „meggondolhatatlan"-ságáról; a szülés és szüzesség párhuzamaként sorolja: az úrszolga, Isten-ember távol-közel tényleges jelenlétét az újszülöttben. Ez a Winkler-kódexben gyökerező ének rokonaival együtt, túl a betlehemes játék nagy énekanyagán, az „Officium Pastorum" ma is élő maradványának tekintendő. Eme feltevésünkben a szerephez jutó respondeálás is segít és megerősít. — A menny kapuján jött Isten fia a csillag révén a királyokat imádásra vonzza. Könnyen elképzelhető, hogy ennek örvendező allelujáját is külön csoport válaszként énekli. Szabó István énekében csak a születéstörténet csendül meg. Háromsoros rímes versszakait költő írja, kiről további adatokat nem ismerünk. — A karácsonyi énekek vezető szövege a születéstörténetet is, a csillagéneket is tartalmazza. A kifejezett csillagénekek mintha szövegükkel személyeknek írnák elő a szerepük megvalósításánál való tennivalókat. Eme két ének szövege alapján meglehetne jeleníteni a csillagéneket. A „Csorda-pásztorok" énekéről már többen írtak. Mind dallambeli, mind szöveg vonatkozásait feltárták. Mi határozott összefüggést látunk a regős ének és a „Csorda-pásztorok" egy változatának dallama között.